

Inleiding

Tijdens mijn onderzoekstage ben ik in aanraking gekomen met de materiele cultuur van het Boeddhisme in India en Nepal, zoals die zich heeft gevormd vanaf de vroege ontwikkeling tot nu toe. Stoepa's, tempels, kloosters en beelden brengen op indrukwekkende wijze de geschiedenis van het Boeddhisme in beeld en drukken de relatie van de Boeddhist met zijn geloof uit. Talrijke sporen van het verleden zijn nog zichtbaar in India en Nepal. Er zijn echter niet alleen sporen van een gestold Boeddhistisch verleden, maar ook zijn er volop activiteiten die nieuwe sporen trekken die ver in de toekomst zichtbaar zullen zijn. De geloofspraktijk van Boeddhisten speelt zich dikwijls af rondom zulke uitingvormen. Centraal in die geloofspraktijk staat het verwerven van verdiensten ten behoeve van een betere toekomst, een gunstige wedergeboorte en uiteindelijk verlossing uit de cyclus van wedergeboorten. Deze toekomstgerichtheid wordt vooral belichaamd in de verhalen en cultus rondom Maitreya. Het Boeddhistische gedachtegoed impliceert een toekomstige Boeddha. Maitreya is voor Boeddhisten uit alle landen, zowel voor Hinayana, Mahayana als Vajrayana Boeddhisten, het centrale symbool voor hoop op een beter leven en verlossing. Hij is degene die de continuïteit van het Boeddhisme, ondanks alle veranderingen en ontwikkelingen, waarborgt. In Bodh Gaya wordt op dit moment een immens groot beeld van Maitreya gemaakt. De zichtbare vormen samen met de activiteiten van de gelovigen ontlenen hun zin en betekenis aan een verleden (gesymboliseerd door de Boeddha) en aan een nog onzichtbare toekomst (gesymboliseerd door Maitreya). Het zijn deze thema's die mij bewegen dit onderwerp voor deze scriptie nader te onderzoeken.

Ik heb mij de volgende vragen gesteld. Wat is de relatie tussen de verhalen en voorstellingen van de grondlegger van het historisch Boeddhisme, Gautama de Boeddha, en de Maitreya legende en (beeld)cultus? Wat zijn de overeenkomsten en wat de verschillen? In hoeverre is de Maitreya legende en cultus geworteld in het Indisch Boeddhisme? Hoe ontwikkelt de legende zich en wat zijn de kenmerkende elementen ervan? Welke invloeden spelen een rol in het ontstaan en de ontwikkeling van de Maitreya legende en cultus? Binnen welke Boeddhistische stromingen en tradities krijgt de Maitreya legende vorm? Wat vertellen de bronnen (literair en beeld) over de voorstelling, status, rol en functie betreffende Maitreya? Hoe krijgt de Maitreya legende betekenis voor het geloofsleven van de Boeddhist en welke rol speelt de beeldcultus daarin? Tenslotte is er de vraag hoe en op welke manier Maitreya gestalte krijgt in de beelden die ontstaan en welke aspecten van Maitreya in de beelden benadrukt worden. Ik heb mij bij deze vragen grotendeels beperkt tot het Indisch Boeddhisme, zoals dat zich ontwikkeld heeft tot ongeveer de achtste eeuw na Christus binnen het Hinayana en Mahayana Boeddhisme. De literaire bronnen die ik voor mijn scriptie gebruik zijn van oorsprong voornamelijk in het Sanskriet of Pali geschreven en enkele daarvan zijn alleen via een vertaling beschikbaar gebleven. Voor de Maitreya beeldcultus maak ik, naast beelden (met en zonder inscripties), gebruik van reisverslagen over India van Chinese pelgrims.

Hoofdstuk één geeft een overzicht van het levensverhaal van Gautama, de Boeddha. Centraal daarin staan het levensverhaal, de leer en de gemeenschap van zijn volgelingen. Hoewel de Boeddhisten geloven dat er talrijke Boeddha's in vele tijdsperioden zijn geweest, is Siddhartha Gautama historisch gezien de grondlegger van het Boeddhisme. De verhalen die rondom hem ontstaan vormen het grondmodel voor alle verleden en toekomstige Boeddha's en dus ook voor Maitreya. Er zijn echter ook belangrijke verschillen tussen het verhaal van Maitreya en dat van de historische Boeddha. Voor een deel zijn deze te verklaren uit de opvattingen in het Indisch Boeddhistische denken over tijd en wereldgeschiedenis.

Hoofdstuk twee onderzoekt de relatie tussen het Indisch Boeddhistisch denken en de Indische cultuur waaruit dit denken is voortgekomen. Opvattingen over ruimte, tijd, zielsleer en de taak van de grote man (Mahapurusa), zoals die zich hebben ontwikkeld in het religieus Indisch denken vanaf ongeveer de zevende eeuw vóór Christus, krijgen in het Boeddhisme hun eigen specifieke invulling.

Zo ook de rol van de Boeddha en Maitreya daarin. In het derde hoofdstuk staat de Maitreya legende centraal, waarin Maitreya's rol als toekomstige Boeddha naar voren komt. Canonieke en niet canonieke geschriften verhalen over Maitreya als een toekomstige Boeddha, die Gautama de Boeddha nog in deze wereldperiode zal opvolgen. In de eerste geschriften staat Maitreya nog niet centraal. De legende wordt niet in een apart, op zichzelf staand geschrift aangeboden, terwijl andere legenden verbonden worden met die van Maitreya. In de latere Boeddhistische geschriften worden het op zichzelf staande geschriften waarin de legende van Maitreya zich ontwikkelt en het levensverhaal een fundamentele betekenis krijgt voor het geloofsleven van monnik en leek. Het eerste deel van hoofdstuk vier onderzoekt de vragen betreffende Maitreya's rollen op aarde en in Tusita-hemel. Maitreya's rol in de toekomst op aarde heeft, Boeddhistisch gezien, alles te maken met zijn daden in het verleden. De verhalen, door mij geordend volgens de vier levensfasen van een Bodhisattva, ontstaan zowel in Hinayana als in Mahayana kringen. Enerzijds is hij daarin een heldhaftige figuur die alle hindernissen overwint, anderzijds de menselijke figuur met zijn vragen en zwakheden. Traditioneel wordt aangenomen dat Maitreya zich nu in Tusita-hemel bevindt, waarin hij zijn laatste wedergeboorte op aarde afwacht. Maitreya's rol in Tusita is niet een passieve. De gelovige kan zijn hulp inroepen hier op aarde of er naar streven om in Tusita-hemel geboren te worden om aldaar in de meest gunstige condities te verkeren voor zijn voortgang op het pad naar bevrijding. Het tweede deel van hoofdstuk vier beantwoordt een aantal vragen over het ontstaan en de ontwikkeling van de Maitreya legende en cultus en over de invloeden die in de legende zichtbaar worden. In dit deel worden ook enkele verschillen met het levensverhaal van de Boeddha besproken en de betekenis die dat heeft voor de gelovige. In het laatste hoofdstuk beantwoord ik vragen betreffende de aard, het ontstaan en de verspreiding van de Maitreya (beeld)cultus. In de cultus staan de actieve inspanningen van de gelovige en de betekenis ervan centraal in relatie tot Maitreya. Bronnen hiervoor zijn de reisverslagen, beelden en inscripties op beelden. In het laatste deel van hoofdstuk vijf wordt een ontwikkelingsschets gegeven betreffende de iconografische en stilistische kenmerken van de Maitreya beelden. Het geeft antwoord op vragen hoe Maitreya zichtbaar wordt gemaakt en welke aspecten van hem benadrukt worden. In het nawoord wordt duidelijk dat de Maitreya legende en cultus enerzijds wordt voortgezet en anderzijds zich wijzigt, aanpast of zich vernieuwt onder invloed van andere landen en culturen.